

запевнення). Як видно з наведених прикладів, у значенні треба, повинен, слід, варто, модальні дієслова *should* і *ought to* наповнюють речення особливим змістом (сміслом).

Л і т е р а т у р а :

1. Андрійченко Ю. В. Особливості вираження емотивності в художніх творах / Ю. В. Андрійченко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. праць. – К. – 2005. – № 6. – С. 335.
2. Конев В. А. Культура и архитектура педагогического пространства / В. А. Конев // Вопросы философии. – 1996. – № 10. – 51 с.
3. Костик О. І. English practical grammar for students: підручник з граматики для студентів ВНЗ / О. І. Костик. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 596 с.
4. Кузнецов Ю. Філософія вивчення іноземних мов / Ю. Кузнецов // Іноземні мови в навчальних закладах. – № 1–2. – 2002. – 192 с.
5. Матвеева Л. Л. Культурологія: навч. посіб. / Л. Л. Матвеева. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К.: 2006. – 716 с.

Чеслав Ляхур
Опольский университет, Польща

SŁOWIAŃSKIE PRZYIMKI PREFIGOWANE A RELACJE ABLATYWNE

Dowolne relacje, które zachodzą między przedmiotami w przestrzeni, nazwane mogą być w ramach triady “lokatywność” (‘gdzie’) – adlatywność (‘dokąd’) – ablatywność (‘skąd’). W niektórych językach ową triadę można sprowadzić do opozycji dwuczłonowej. Na przykład chcąc opisać rumuńskie kategorie ruchu bez sugerowania się ich ewentualnymi odpowiednikami w innych językach, należałoby stwierdzić, że w ich obrębie przeciwstawiają się nie trzy podstawowe relacje (jak ma to miejsce np. w polszczyźnie czy języku rosyjskim), lecz tylko dwie: ablatywne i nieablatywne. W języku tym (jak zresztą w innych językach tzw. ligi bałkańskiej oraz w niektórych językach romańskich) brak jest bowiem wszelkich różnic formalnych między wykładnikami lokatywności (‘gdzie’) i adlatywności (‘dokąd’) [9, 32]. W tej sytuacji możemy zatem mówić o wyrażeniu faktycznej (lub zakładanej) obecności na danym obszarze w przeciwieństwie do oddalania się od tego obszaru. Lokalizacja obejmuje więc zarówno lokację statyczną, czyli tradycyjną essywność z różnymi typami umiejscowień, jak też relacje kinetyczno-domiejscowe (adlatywne); translokacja natomiast – same relacje kinetyczno-odmiejscowe (ablatywne). Wydaje się, że w pewnym zakresie z binarnym charakterem orientacji przestrzennej w językach słowiańskich wiąże się m.in. fakt, że w polszczyźnie (a także języku rosyjskim) nie znajdują rozróżnienia środki wyrażające lokację statyczną (‘gdzie’: *za domem/za домом*) i lokację dynamiczną (‘dokąd’: *za dom/za дом*). Rozróżnienie takie pojawia się natomiast przy lokacji i translokacji (‘skąd’: *zza domu/уз-за дома*).

Przy założeniu, że wyznacznikiem relacji przestrzennych jest w pierwszym rzędzie przyimek (faza imienna z przyimkiem) dążność do nazwania różnorodnych konfiguracji przestrzennych obiektów pociąga za sobą konieczność rozbudowy systemu przyimkowego w taki sposób, aby przynajmniej jakaś część z tych konfiguracji mogła być określona w języku. Wiadomo nie od dziś, że obok przyimków “wszechstronnych” (np. *na, w, koło*), które znacznie bardziej ogólnie charakteryzują porządek przestrzenny “przedmiot lokalizowany a

lokalizator”, istnieją przyimki nader “wyspecjalizowane” (np. *spomiędzy, spośród, zza, dookoła, wzdłuż*).

Zatem przyczyna takiej kombinacji różnych elementów przyimkowych tkwi w konieczności konkretyzacji i większej specjalizacji związku składniowego, który realizuje określoną relację przestrzenną. W związku z tym uzasadniona będzie uwaga, że powstanie złożonych przyimków typu *spod, spopod, sprzed, zza, spoza* jest zrozumiałe: w języku istnieje bowiem dążenie do ekspresji. Dlatego też gdy z czasem zaczęło “brakować” prostych przypadków do wyrażenia coraz bardziej złożonych relacji, sięgnięto najpierw do przysłówków, które następnie uległy prepozycjonalizacji. Te z kolei stopniowo stają się “rozmyte” semantycznie, niewyraziste. Wymóg ekspresji powoduje w konsekwencji ich łączenie się w określony kompleks: dwu- lub trzelementowy; por. [7, 54, przypis 15].

Popatrzmy, w jaki sposób kształtował się przyimkowy system przestrzenny w językach słowiańskich, ze szczególnym uwzględnieniem systemu przyimków realizujących relacje ablatywne. Wiadomo, że w każdym z istniejących języków słowiańskich w ramach kategorii przyimków może być wyodrębnione pewne jądro przyimków prymarnych przejętych z języka prasłowiańskiego, które stanowi jedno z ogniw dobitnie ilustrujących wspólne pochodzenie tych języków. Niezależnie od tego system przyimkowy w każdym z języków słowiańskich posiada również swoje cechy specyficzne. Specyfika ta przejawia się w pierwszej kolejności w stosunkowo częstym włączaniu do kategorii przyimków elementów etymologicznie bądź strukturalnie odrębnych dla różnych języków oraz w różnym rozwoju znaczeniowym poszczególnych przyimków w oddzielnych językach; zob. [8, 61–62].

Rozwój systemu przyimkowego postępował w dwóch kierunkach: przechodzenie poszczególnych wyrazów autosemantycznych lub połączeń wyrazowych do kategorii przyimków; por. ablatywne przyimki typu *od strony (dworca), z prawa (od domu), z kierunku (lasu)*, które pozostają poza sferą naszego zainteresowania; bezpośrednie połączenie ze sobą dwóch (lub trzech) przyimków prostych; por. ablatywne przyimki typu *zza (spoza), nad (sponad), sprzed, spod (spopod)*. W niniejszym artykule terminem “przyimki prefigowane” (posiadającym swe umocowanie w językoznawczej tradycji południowosłowiańskiej) określamy przyimki złożone (dwu- i trzelementowe), których pierwszym elementem jest pierwotny przyimek ablatywny *z*.

Znaczenie tych przyimków w językach słowiańskich jest w zasadzie pochodną znaczenia ich części składowych, tj. przyimków prostych, i sprowadza się do realizacji przestrzennych relacji ablatywnych (nie mamy tu na myśli znaczeń, które rozwinęły się wtórnie, jak np. semantyka kauzalności w ros. przyimku *уз-за*). Podstawowe znaczenie tych przyimków jest zatem jest jednakowe i wspólne w tych językach. Przyimki te powstały z dawnych *узъ + за* lub *узъ + нодъ*, i występują w zasadzie we wszystkich językach słowiańskich [3, passim]. Por. ros. *уз-за* i *уз-нод*, ukr. *з-за* i *з-нид*, białorus. *з-за*, *з-над*, pol. *zza, spod*, czes. *zpod*, słowac. *spod*, bułg. *уззад* i *узнод*, serbsko-chorw. *ispod (ucnod)* i *iza (uza)* itd.

Przykłady powyższe dają pewne wyobrażenie o tym, że nawet gdy skład kategorii przyimków prostych nie jest w pełni jednorodny, to specyficzne różnice można zaobserwować również wśród przyimków-zrostów, będących kombinacją przyimków prostych. A zatem wzorce przytoczonych wyżej przyimków typu *zza* i *spod* stanowią także podstawę do indywidualizacji procesów zachodzących w poszczególnych językach. Przejawia się to w tym, że spośród wymienionych przyimków-zrostów, które zna większość języków słowiańskich, w języku czeskim funkcjonuje tylko *zpod* (por. Mlunice 1986,

rozdział “Předložky”), podczas gdy np. w języku bułgarskim w tenże sposób oprócz *изпод* i *изнад* powstał przyimek *измежду*. W języku serbsko-chorwackim według tego wzorca powstały również inne zrosty – nie tylko *ispod* (*испод*), *iza* (*иза*) czy *između* (*између*), lecz także *ispred* (*испред*), *iznad* (*изнад*) itd.; por. [1; 2; 6].

Takie wypadki indywidualizacji językowej można zaobserwować ponadto w zakresie semantyki tychże przyimków, por. np. znaczenie przyczyny i celu konstrukcji z przyimkiem *из-за*, które rozwinęło się w języku rosyjskim: *Из-за какой-то беды поезд два часа простоял на полустанке* (А. Гайдар); *Мне мысль одна эта противна, жениться из-за денег* (Л. Толстой), czy też znaczenie następowania bezpośredniego bądź czynności wykonywanych na przemian, które jest obecne w serbsko-chorwackim przyimku *iza* (*dođoše jedan iza drugoga* czy *piše knjigu iza knjige*). Indywidualność i specyfika językowa w tym wypadku przejawia się zatem nie tylko w obecności lub braku przyimka prostego, który mógłby wejść do struktury przyimka-zrostu, lecz również w możliwościach kombinatorycznych tego czy innego języka słowiańskiego.

Wśród polskich przyimków ablatywnych spotykamy nie tylko złożenia (dwu- i trójczłonowe) z pierwszym składnikiem *z-/s-*, ale też (wprawdzie tylko w materiale gwarowym) przyimki z początkowym składnikiem *od-*. Reprezentują one drugi z dwu kierunków rozwoju systemu przyimków ablatywnych w językach słowiańskich. Obecność w języku polskim przyimków tego typu wskazuje, w jak różny sposób język może radzić sobie z takim zadaniem, jakim jest konieczność nazwania złożonych relacji przestrzennych. Ten typ przyimków ablatywnych w gwarach polskich reprezentowany jest zaledwie przez dwa przyimki: *odza* (*on wyskok odza tewo drzewika*, tzn. ‘zza drzewa’) i *odpod* (*ta woda biega odpod te góry*, tzn. ‘spod góry’); por. [5, 235].

Przyimki ablatywne tej grupy, stanowiące w polszczyźnie domenę gwar, np. w języku macedońskim są częścią składową języka literackiego. W odróżnieniu od języka polskiego, gdzie posiadają status przyimków-zrostów, tworzą w tym języku stałe zestawy, będące reduplikacją przyimków prymarnych: *od nред* (= sprzed), *od под* (= spod), *od зад* (= zza): *Тој излезе од зад врата* ‘wyszedł zza drzwi’. *Го зеде коритцето од под глава на Доста* ‘wyjął korytko spod głowy Dosty’. *И одеднаш од зад буките, свикаа многу гласови* ‘i nagle zza buków dały się słyszeć liczne głosy’ itd. Grupę tę w języku bułgarskim reprezentują przyimki *откъм*: *чува се шум откъм двора, откъм гарата се чуваше шум* oraz *от зад*: *от зад дървото*.

W zakończeniu należy podkreślić fakt istnienia pozajęzykowych (fizycznych, obiektywnych) konfiguracji przestrzennych między przedmiotami, których ilość trudna jest do określenia (co nie oznacza, że jest ona nieograniczona). Do opisu takiej czy innej przestrzennej konfiguracji przedmiotów (zarówno statycznej, jak też dynamicznej) może być użyta kombinacja różnych środków istniejących w danym języku. Analiza zależności powierzchniowych między tymi środkami, mimo iż posiada pewną tradycję w językoznawstwie, nie może być uważana za zakończoną. Okazuje się ponadto, że wielopostaciowość i różnorodność tzw. przyimków prefigowanych oraz wyrażanych przez nie znaczeń ablatywnych przejawiająca się w obszarze prawie każdego spośród języków słowiańskich, staje się jeszcze bardziej wyrazista i spójna na tle przeglądu porównawczego, obejmującego przynajmniej kilka języków słowiańskich.

Literatura:

1. Ivić 1957: ИВИЋ М., Једно поглавље из граматике нашег модерног језика – систем месних падежа, “Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, Књ. II.

2. Ivić 1957–1958: ИВИЋ М., Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, ЈФ, XXII.
3. Kopečný 1973: KOPEČNÝ F., Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 1. PředloPžky. Koncové partikule, Praha.
4. Mluvnice 1986: Mluvnice češtiny. (2) Tvarosloví, Academia, Praha.
5. Okoniowa 1987: OKONIOWA J., Polskie przyimki gwarowe. Znaczenia przestrzenne i czasowe, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
6. Piper 1997: PIPER P., Jezik i prostor, Beograd.
7. Škultéty 1958: ŠKULTÉTY J., O predložkách vyjadrujúcich miestne (priestorové) vzťahy, “Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského”, X, Philologica.
8. Tagamlickaja 1958: ТАГАМЛИЦКАЯ Г. А., Сложение как средство пополнения категории предлога в славянских языках. “Славянская филология. Сборник статей”, III.
9. Weinsberg 1969: WEINSBERG A., Z morfosemantyki okoliczników miejsca, “Sprawozdania z prac nauk. Wyzd. I PAN”, 1.

*Лизун І. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Традиційні класифікації складнопідрядних речень базуються на структурно-семантичному принципі, який передбачає обов'язкову відповідність між структурним типом речення і його семантикою. Цей принцип, на перший погляд абсолютно незаперечний, натомість наявні розбіжності у виділенні типів підрядних частин та в їх іменуванні свідчать про його недосконалість. Як демонструє конкретний мовний матеріал, принцип обов'язкової закріпленості певного типу змісту за певною структурою можна застосовувати для порівняно невеликої кількості “зразкових”, “чистих” прикладів того чи іншого різновиду складнопідрядних речень [10]. Тому видається слушною думка М. Я. Димарського про необхідність перегляду існуючої класифікації складнопідрядних речень [4, 31-32]. Не можна не погодитися і з тим, що нова класифікація звичайно повинна зберегти ті кращі надбання, які маємо в структурно-семантичній класифікації, але разом з тим вона має бути більш гнучкою [4, 32], максимально відповідати конкретному мовному матеріалу.

Останніми роками в україністиці робляться спроби нової класифікації складнопідрядних речень [10]. Зокрема, І. Р. Вихованець пропонує класифікацію складнопідрядних речень на основі функціонального підходу. Він виділяє складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами, складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами, складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу і складнопідрядні речення з підрядними супровідними частинами. У свою чергу перші три групи мають свої семантичні класи. Детермінантні складнопідрядні речення об'єднують часові, причинові, цільові, умовні, допустові, наслідкові, порівняльні складнопідрядні речення, а також складнопідрядні речення місця та відповідності. Складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами включають з'ясувальні-об'єктні придієслівні, порівняльно-об'єктні прикомпаративні, локативні придієслівні й атрибутивні приіменникові конструкції. Складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу за специфікою поєднання співвідносних слів і засобів зв'язку утворюють три класи: 1) складнопідрядні речення